

II yazı

Bəşəriyyət yarandığı gündən çox ciddi ictimai-siyasi, mənəvi, əxlaqi təbəddülatlarla üz-üzə olmuşdur. İnsanın özünüdərk, özünüaxtarışı, özünütapması bəzən qanlı döyüşlərdən keçmiş, qanla suvarılmış estetika ilə yoğrulmuşdur. Bəzən də insanların ağıl və kamalı, hiss və duyğuları bumeranqa çevrilmiş, özlərini hədəfləmişdir. Hakimiyyət hərisliyi, şan-şöhrət həvəsi insanların gözünü tutmuş, ruhuna kölgə salmış, onları ehtiraslarının quluna çevirmişdir. İş o yerə çatmışdır ki, dünyanı nə gözəllik, nə sevgiməhəbbət, nə də vicdan xilas etmişdir. Lakin bu, o demək deyil ki, əgər dünyanı sadaladığımız bu ali dəyərlər də xilas edə bilməyəcəksə, biz onlardan imtina etməliyik? Əksinə, ən gərgin, ən təlatümlü dövrlərdə, insan ağılının və zəkasının çətinlik çəkdiyi anlarda biz əxlaq və mənəviyyətə, ruhi saflığa, gözəllik və vicdan qanunlarına sığınmalıyıq. Bunlar susan yerdə qılınclar toqquşur, insan-insana qənim kəsilir, qan su yerinə axır, öldürücü müharibələr başlayır.

İstedadlı yazıçı Hüseyinbala Mirələmovun “İki şah, iki sultan” trilogiyasının ikinci kitabı “Bənövşəyi əncir” romanını oxuduqca bu təzadlı fikirlərlə çuğlaşır, bunun sxolostika olmadığını dərk edir, insanlığa, ləyaqətə çağırış və himn kimi qəbul edirdim. Doğrudanmı insan dünyaya bir-birinə qənim kəsilmək üçün gəlib, vurub-çapmaq, qırıb-çatmaq ehtirası ilə yaşamaq insanın doğul xislətidirmi? Ya bu, ya da digər keyfiyyətlər yazıçının qələmində insan xislətinin fanatizmi və idiotizmi kimi səslənir. İstənilən fanatizmin aqibəti özü-özünü küncə sıxışdırmaqla bitir. Səsinə çıxarmayıb dözən ağıl isə arxa səhnəyə çəkilir, müvafiq zamanə ehtiyac duyur. Müharibə qanunları cəmiyyətə diqtə eləyəndə o, səsinə müvəqqəti də olsa içinə çəkib susur.

“Bənövşəyi əncir” romanı Uzun Həsənin, əzəmətli taleyə malik görkəmli şəxsiyyətin romanıdır. Düzdür, “Süqut” romanında olduğu kimi burada da Sara Xatun obrazı, öz inanclarına vurğun, coşğun şovqlu müdrik ananın yeri, mövqeyi siluet şəklində deyil, aparıcı, köklü-köməclə qəhrəman əzəmətində görünür. Amma baş qəhrəman Uzun Həsəndir. Həsən padşahdır, onun qanlı-qadali təvəzökar həyatıdır, tarixdə öz qılıncıyla yazdığı səhifələrdir. O, padşahdır, Ağqoyunlu məmləkətinin qüdrətli rəhbəridir, hökmü Məğribdən Məşriqə yetən yenilməz bir şəxsiyyətdir. Lakin şəxsi həyatı faciəvidir, fəci mənəvi-psixoloji, təzadlı ömür yaşayır. Qardaş, oğul xəyanətini dadır, qardaş, oğul qatilinə çevrilir. Səhrada tənha ağac kimi bitən bu insan boy ata-ata ətrafına kölgə salır, amma bu kölgəsinin bəhrini görə bilmir. O, ədalətlidir, haqqın, həqiqətin tərəfindədir, bəzi epizodlarda isə son dərəcə humanist, insanpərvər, qəlbi sevgi ilə dolu bir insandır. Həmişə qanlı müharibələrə qarşıdır, ilahi tapşırıqla dağıdıcı savafları başlamaq yox, hədələyici müharibələri son anda ram etmək, aradan qaldırmaq missiyası ilə yaşayır. Bu işdə daimi, əbədi məsləhətçisi Sara Xatunun köməyinə bel bağlayır. Amma gəlin görək, həmişə belə olurmu? Əfsus! Çox vaxt onun ədaləti, insanpərvərliyi, humanizmi bumeranq kimi özünə çevrilir.

“Süqut”da başlayan Cahangir Mirzə problemi “Bənövşəyi əncir”də davam edir. Birinci döyüşdə Sara Xatun da, Uzun Həsən də Cahangir Mirzənin sağsalamat çəkilib getməsi üçün şərait yaratmış, o da Qaraqoyunlu hakimi Cahan şaha sığınmışdı. Bu hadisə hər iki romanda geniş yer alır. Cahan şah Ərzincanı iqtə kimi ona verir və salahlandırır qardaşının üstünə yollayır. Sara Xatunu döyüşqabağı düşüncələr öz ağızına alır. O qıvrılır, odla-su arasında çırpınır, götür-qoyur edir, dağı arana, aranı dağa daşıyırdı. Müharibə yalnız onu öz üzərində hiss etməyənlər üçün gözəldir. Bu da ola iki doğma qardaş arasında müha-

ribə. İki övladı, iki ciyərpərası arasında qanlı döyüş. Sara Xatunu narahat edən də bu duyğular idi. Onun düşüncələrinə görə müharibə ideyası heç vaxt ədalət ideyası ilə əlaqəli ola bilməz. Romanda oxuyuruq: “...Bəyliyin taleyində xeyli ağır-acılı günlər görmüş, dünyanın hər üzünə bələd olmuş bu qadın indi çətin təzadlar içində qalmışdı. Ya hakimiyyətə naminə oğlanlarından birini qurban verməli, ya da onları qorumaqla hakimiyyətdən əl çəkməli, dünyanın bir sakit guşəsinə tapmalı, ailəni ora köçürməli-dir... Sara Xatun bütün gerçəkliklə anlayırdı ki, hakimiyyətsiz o, öz nəslini qoruya bilməyəcək”.

Doğrudan da hakimiyyət varolmasının ilkin şərtidir. İlahinin bu ərməğanından imtina hər şeyə arxa çevirmək, nəslin, sülalənin, bəyliyin gələcək taleyini şübhə altına atmaq olardı. İnsan həmişə tarixin küt, yeknəsəq, özünütəkrardan uzaq bir ömür yaşamalı, mənasız gərmişlərə mənə qatmalıdır. Bu mənada Sara Xatunun qərarının qətiliyi gələcəyin üfiqlərində bir işıq zolağı kimi parıldayırdı. O, nəslə, nəcəbəti, ən nəhayət, dövləti və hakimiyyəti naminə oğlunu qurban verməli idi. Ağır qərarı, lakin yeganə düzgün və ədalətli hökm idi. Əslində bu fərmanı Cahangir Mirzə özü haqqında çoxdan vermişdi.

Loğman Rəşidzadə

Bənövşəyi rəngin çalarları

Yazıçı dövlətin, hakimiyyətin mövcudluğu, inkişafı, tərəqqisi barədə dərin fəlsəfi düşüncələrə dalır, dövlətin mövcudluğu, qorunması həqiqət və ədalətə söykənən dəyərlər üstündə binə tutmasını xüsusi qeyd edir. “...Bayandurlar tarixinin kökü türk mənəvi mühitindən qidalanmışdır. Əslində bu kök elə türkün özünün səsi, sorağı idi. Bəlkə də türk varlığıyla dolan böyük mənəvi istinad heç təsəvvürünə də gətirməzdi ki, bir vaxt onun varlığını kimsə danacaq. Ancaq indiki məqamda böyük türk ruhu və düşüncəsi hərəkət edə-edə irəliyə doğru yeriyirdi. Ona görə ki, qarşısında onu gəriyə döndərəcək bir güc görmürdü. Böyük hərəkət, möhtəşəm güc o yerə aparır ki, orada insan özünü, varlığını, mənəvi mühitini tapır... Bir sözlə, böyük həqiqət o yerdə özünü təsdiqləyir ki, orada tarixi-mənəvi kök mövcuddur”.

Uzun Həsən bütün ömrünü bu mənəvi kök üstündə həqiqət anlarını yaşayıb. Qara Yuluq Osmanın nəvəsi, Sara Xatunun oğlu, tarixi-etnik kökə sadıqlıqla həyatını quran Həsən şah hakimiyyətin həqiqətini dərk edir. Bu fani dünyada yaşamağın əzab-əziyyətdən, qara qovğadan, qan-qarğışdan, döyüş və müharibələrdən keçdiyini başa düşür. Yeniyetməliyindən hakimiyyət havasını udan, ömrü at belində yürüşlərdə, döyüşlərdə, qan-qarğış dolu qovğalarda keçən Uzun Həsən bir həqiqəti dərk eləmişdi: qövmünü, tayfasını, bəyliyin, ölkəsini, millətini qorumaq üçün qılıncdan bərk yapışmalısın. Şəxsi hünəri, şücaəti, dönməzliyi, mərdliyi, Sara Xatunun ağılından işıq alan dərrakəsi lap cavanlıqdan bu hissləri ona diqtə eləmişdi. Odur ki, Cahan şahı məğlub edib, onun hakimiyyəti altında olan torpaqları da öz dövlət sərhədlərinə qatanda, Əbu Səidi vurub sıradan çıxaranda, II Mehmetlə uzun, əzablı döyüşlər aparanda da bu həqiqətə sığınmışdı. O dərk etmişdi ki: “Deməli müharibə təkcə qoşuna başçılıq eləmək deyildi, həm də hər bir igidin, qəhrəmanın özünün ruhundakı güc idi. Bu gücü görə yerinə və vaxtına görə, öz zamanında səfərbər edə biləsən. Yoxsa müharibənin təkcə qılıncı yox, elə qara-qorxusu, ölüm vahiməsi adımı bəri başdan tərəki-silah edər, onu qorxaqlıq adlanan bir düşmənin caynağına verər”.

Uzun Həsən müharibəni əvvələn özü-özünə aparır, daxili cəngi-ciddalla yaşayır, ruhunu oyaq saxlayaraq gələcək döyüşlərə hazır vəziyyətə gətirirdi. Yazıçı onun daxili düşüncələrini, psixoloji halını, mənəvi dünyasını çox incə ştrixlərlə açıb göstərə bilir. O, çox danışmır, əksər vaxtda dinləyir, götür-qoy edir, hadisələri bəsirət gözü ilə qiymətləndirir və gələcəyə baxır. Onun gələcəyə yönəlmiş bəsirət gözü xalqın, dövlətin tale məsələlərini yönləndirir. O, düşünür, danışır, xalqın gələcək taleyi ilə bağlı yollar axtarır, qayğılarla, qüssə dolu ömür yaşayır. Qurduğu Ağqoyunlu dövlətinin sərhədlərini Anadoludan, Bağdaddan Xəzər sahillərinədək uzadır və onu göz bəbəyi kimi qoruyur. Müdrik və qəhrəman, döyüşkən bir şah kimi öz torpaqlarının qorunması ona ilahi tapşırıq və harmonik xasiyyət kimi verilmişdi. Müharibə daxili və xarici ziddiyyətlərin ən qaba və zorakı ifadəsidir. Gerçək və qərəzsiz haqq tərəfdarı olan, ədalət işi uğrunda cəfa çəkən Həsən şah bunları yaxşı bilirdi, amma müharibələrə vazkeçilməz edən ictimai-siyasi, obyektiv şərtlər də vardı. Bu, onu daima əldə qılinc, sərvaxt olmağa səsləyirdi. Mülayim dərrakə, kövrək ürəklə münəqişələri yumşaltmaq, əlahiddəliyə yük-sək don geyindirmək, insanların iradəsini idarə eləmək mümkün deyildi. Sərt siyasi gedişlər, döyüş taktikası, müharibə ruhu zamanın öz diqtəsi idi.

onda tapırsan, ilahi tapşırıq və həyatın mənasını bəzən özgülərdə oxuyursan. Bu mənada həyatda rastlaşdığımız işıqlı insanlar, mənalı ömürlər zaman-zaman örnəyə çevrilir, yaddaşın solmaz səhifələrinə hopur. Biz onlardan işıq alırıq, qəlbimizi, varlığını işıqlandırırıq, ruhumuzu cilalayırıq. İstənilən dumanlı çaxnaşmalara aydınlıq gətirir, zorakı istəklərimiz qarşısına çəpər çəkirik. Xəbis insanlar da tərbiyə vasitəsi kimi yaddaşımızda ilişib qalır. Pislikdən yaxşılaşdırırıq, qəbuluq, kobudluq incə ruhi yaddaşımızı oyadır. Paxıllıq, ikiüzlülük, riyakarlıq ikrah hissələrimizi tərbiyə edir. Bəli, insanlarla ünsiyyət əsl həyat məktəbinə çevrilir. Yazıçı Uzun Həsən obrazını dolğunlaşdırmaq, daxili mahiyyətini üzə çıxarmaq, psixoloji parametrlərini açıb təqdim etmək üçün insanlarla təmasda təsvir edir.

Uzun Həsənin ilk “güzgü”sü, ilk özünüdərk vasitəsi, ilk görüb-götürdüyü, əlbəttə ki, Sara Xatun idi. O, Sara Xatunun bətnindən çıxmışdı, onun östəyində böyümüş, layla və nağılları dinləmiş, hikmətli söhbətlərinin, nəsihətlərinin havasında boy atmışdı. Sara Xatunun həqiqətən də pirliyi, öncəgörmələri vardı, dünyanı ələk-vələk eləyən düşüncə sahibiydi. O, atası piri Əli Bayandurun tərbiyəsilə formalaşmış, eləcə dədə-baba ocağında dini və dünyəvi elmlərə yiyələnmiş, tarixi, siyasəti, diplomatiya-

ni, irfanı yerli-yataqlı mənimsəmiş, kamal bir şəxsiyyət kimi insanların qəlb dünyasını, ruhi aləmini seyr etməyə, düşüncə aləminə gedib çıxmağa müvəffəq olmuşdu. Onun hər danışığı, ağzından çıxan hər söz, davranışı, hərəkətləri, jest və mimikaları Uzun Həsən üçün təkzibedilməz bir məktəb, elm, mərifət ünvanı olmuşdu. O, Həsən şahın Osmanlı sultanı II Mehmetlə münasibətlərinin gərgin vaxtında “mən özüm onun yanına elçi gedərəm”, - deyərək 1461-ci ilin baharında Ərzincana doğru yol alır. Diplomatiq üsullarla sultan II Mehmeti sakitləşdirir. Amma sultan ona “ana”, - deyərək Uzun Həsənin qayınatası Trabzon hakiminin üstünə qoşun çəkir. Sara Xatunu da özü ilə aparır.

Sara Xatun yalnız onu edə bilir ki, məğlub olunmuş Trabzon hakiminin əmlakından gəlininin çehiz payı kimi müəyyən hissəni götürür. Buna da öz yüksək diplomatik məharətilə nail olur. Sara Xatun həmişə Uzun Həsənə belə bir fikri tələq edirdi: “Bilirsən ki, insanın ən kəskin silahı onun ağılıdır, düşüncəsidir. Bütün müharibələrə əvvəlcədən ağıllar, təsirlə tədbirlər qarşılaşır”. Uzun Həsən hakimiyyətdə olduğu dövrdə bu nəsihətlərdən kənara çıxmırdı.

Uzun Həsənin bir insan, bir hökmdar, ata, ər kimi xüsusiyyətləri insanlarla münasibətdə üzə çıxırdı. Cahangir Mirzə, Sələbiyyə xan, Ağru xan Artuqlu, Cahan şah, Sultan II Mehmet, Əbu Səid, Dəspinə xanım və başqaları Uzun Həsənin romanın baş qəhrəmanı kimi formalaşmasında, xarakterik cizgilərinin açılmasında bir açar rolunu oynayırdı. Ona xəyanət etmiş qardaşı Cahangir Mirzəyə, oğlu Uğurlu Məhəmməd Mirzəyə, Cahan şaha, Sultan II Mehmetə, Əbu Səidə münasibətdə həmişə tolerantdır, ədalətli və sülhsevərdir. Qardaşı Cahangir Mirzəyə, eləcə oğlu Uğurlu Məhəmməd Mirzəyə münasibətdə insaf və mürvət nümayiş etdirir, onlarla barışmaq üçün hansı yollara əl atmır?.. Lakin hakimiyyət ehtirası ilə zəhərlənmiş bu adamlar tutduqları yoldan əl çəkməmiş, doğmaykən yada, hətta qəvi düşməne çevrilmiş, Uzun Həsənin ədalətindən daim sui-istifadə etmişlər.

(Davamı 6-cı səhifədə)

1465-ci ildə Sara Xatun dünyasını dəyişdikdən sonra Uzun Həsənlə Sultan II Mehmet arasındakı gərgin konflikt qatı düşmənçiliyə çevrildi. Yazıçı bu iki tarixi şəxsiyyətin müqayisəli təhlilini canlı detallarla son dərəcə obrazlı verib. Sultanın acgözlüyü, xudpəsəndliyi, şöhrətpərəstliyi müqabilində Uzun Həsənin təvazökarlığı, ədalət duyğuları, saf, səmimi vətənsəvərliyi dərin paradoks təşkil edir. Onlar arasında labüd müharibə 1473-cü ildə baş verdi: “Tarix XV əsrin yetmiş üçüncü ilinin qorabışıren yayına doğru sanki öz ağır ləngərilə yox, köhləni üstə çaparaq gədirdi”. Döyüşlər Fərat çayı sahilində, Malatya yaxınlığında baş tutdu. Uzun Həsənin qoşunları düşmənə dov gəldi. Sonra müharibə Ərzincanla Ərzurum arasında Üçağızlı dərəsində davam etdi. Tarixə Otluqbeli adı ilə düşən bu vuruş səkkiz saatdan çox çəkdi. Ağqoyunlular top atəşi altında geri çəkildilər. Uzun Həsənin sevimli oğlu Zeynal bəy döyüşdə həlak oldu. Başqa bir neçə oğlu əsir düşdü, namərdcəsinə sonralar edam edildilər.

“Zaman karvanının hakimi-mütləqi Ulu Yaradan olsa da, onu çəkib tarixin zirvəsinə doğru aparan güclü hökmdarlardı. İndi tarixin elə dönmə gəlib çatmışdı ki, zaman karvanı öz ovsarını Uzun Həsənin ixtiyarına vermişdi”. Bəli, zaman o zaman idi, taleyin Uzun Həsənin üzünə güldüyü zaman. Növbə Əbu Səidin idi. XV əsrin ikinci yarısından sonra Səmərqəndin istilasından ruhlanaraq özünü Sultan elan edən Əbu Səid Xorasanı da ələ keçirmişdi, hələ bir Təbrizə də iddialı idi. Son döyüş Muğanda olur. Əbu Səidin Muğana yürüşü, onun burada pis vəziyyətlə üzləşib can hayında qalması, ordusunun miskin kökə düşməsi müəllif tərəfindən ecazkar bir qələmlə təsvir edilir. Uzun Həsən bu məqamlarda da Sara Xatunun sözlərini unutmur: “Tarix ibrət dərsi götürənlər üçün səhnədir”. Əbu Səidlə son döyüş, onun biabırçı şəkildə məğlubluğu, doğrudan da tarixin bir ibrət dərsi idi.

Romanın ən maraqlı, ürəkağrıdan, qəlb parçalayan məqamı Uzun Həsənin oğlu Uğurlu Məhəmmədlə üz-üzə gəlməsi səhnəsidir. Uğurlu Məhəmməd birinci dəfə atasına asi çıxıb İsfəhandan Təbrizə qoşun yəritmişdi və biabırçasına məğlub olmuşdu. Eynilə burda da tarix təkrar olunmuşdu. Uzun Həsən oğlunun öldürülməsinə qıymamış, eynilə vaxtilə qardaşı Cahangir Mirzəyə yaratdığı şəraiti burada da təkrar eləyib Uğurlu Məhəmmədin döyüş meydanından qaçmasını təşkil etmişdi. Uğurlu Məhəmməd isə qaçıb II Mehmetə pənah aparmışdı. II Mehmet bu hadisədən ustalıqla istifadə edib qızı Gövhərşah Sultanı ona ərə vermiş, təzədən böyük ordu ilə Uzun Həsənə qarşı göndərmişdi.

Yazıçı ovqat yaratmaq, əhval-ruhiyyəni vermək üçün peyzajlardan, təbiət təsvirlərindən yerli-yerində istifadə edir, obrazlı ifadə vasitələrini bütün əlvanlığı ilə göstərir. “Göydəki buludlar sıxlaşmış, ağır-qarasına qarışmış, tez-tez səmtini dəyişən küləklərin qabağında göy üzündəcə pələsəng olmuşdu. Hər-dən dağılır, hərdənbir də ayrılıb bir-birinin üstünə şığıyır kimi qəzəblə toqquşmağa tələsirlər. Təbriz beləcə buludlu havaları çox görmüşdü. Deyəsən bu dəfəki tutqunluq

əvvəlkilərə bənzəmirdi”. Uğurlu Məhəmmədlə döyüş qabağı ovqatı çatdıran çox obrazlı təbiət təsviri. Bununla da yazıçı gələcək hadisələrin anonsunu verir.

Tarix ədalətsizliyi sevmir. O, həddini bilən insanları, vasitəçiləri və barışdırıcıları, insanlıq insanlarını sevir. O, hakimiyyət ehtirası düşkünlərini, öz həddini bilməyənləri, mənəviyyət və əməlin çılğın avan-türüstlərini layiqincə cəzalandırır. Uğurlu Məhəmməd də belə bir cəzadan yaxasını qurtara bilmir. Baş atasının qılıncında gedir. Düzdür, Uzun Həsən bu olayı çətin sinirir, həzm eləyib yaşaya bilmir. Amma, heyhat, məcburiyyət üzündən əli oğlunun qanına batmışdı. Uğurlu Məhəmmədi öldürəndən sonra Uzun Həsənin yaşantıları, keçirdiyi hiss-həyəcan müəllif tərəfindən ustalıqla təsvir edilib: “...Uzun Həsən hələ də sonsuz kədər içində boylanıb baxırdı, qımıldanmırdı da. Amma Maqşud Mirzə görürdü ki, atasının göz yaşları yanaqlarından aşağı süzülür... Səndələyən Uzun Həsən özünü yığışdırırdı. Ayaq üstə qururla, əyilmədən dayandı, sonra bir neçə addım irəli yeridi, amma uzaq gedə bilmədi, dizləri bükülən Həsən padşahın bir qolundan bacısı

oğlu (Şeyx Heydər), o biri qolundan öz oğlu (Maqşud Mirzə) yapışib müvazinətini saxladılar...”.

Əsərdə maraqlı obrazlardan biri Qabrieldir. Uzaq Romadan gələn bu missionerin əsas vəzifəsi Ağqoyunlularla Osmanlıları bir-birinə vurmaq, arasına nifaq toxumu səpməkdir. Bütün bunlar Roma Papasının tapşırığıdır. Lakin Qabriel Sara Xatuna hər şeyi danışır və Ağqoyunlulara öz sədaqətini göstərir. Bunu bəriz nümunəsi kimi Uğurlu Məhəmmədlə döyüşdə ara qarışıqlığından istifadə edən bir namərd Uzun Həsəni arxadan vurmaq istəyəndə Qabrielin uzaqdan atdığı xəncərə tuş gəlir. Bu da sədaqətin simvoluna çevrilir. Əsərin sonu ibrətamiz bitir. 1477-ci ildə Həsən padşah 30 minlik qoşunla Gürcüstanı fəth etmiş, Urfa və Amid yaxınlığında Misir məmlüklərinə də qalib gəlmişdi.

Son günlər xəstəlikdən əziyyət çəkən Həsən şah yatağa düşdü. Ondan əvvəl xatunu Dəspinə ilə bağda söhbətləri olur. Əncir barədə. Dəspinə xatun: “Hə qurbanın olum... əncir də insan kimidir. Bir vaxt gəlir ki, əvvəlki görkəmini itirir. Gövdə qocalır, budaqlara qədərincə qida verə bilmir, barına da şirə...”. Dəspinə xatun söhbət eləyə-eləyə birdən sevinclə əncir ağacının dibindən qalxan təzə-tər pöhrələri görüb sevinclə dillənir: “Heç qəm eləməyə dəyməz, görürsənmi, əncirin dibindən necə pöhrələr qalxır. Çox keçməz, bu pöhrələr qalxıb gövdəni əvəz eləyər. Yenə dadını-tamını özünə qaytarar”.

Buradakı simvol, rəmz hakimiyyətə və insan ömrünə işarədir. Qocalmış gövdə, heç şübhəsiz, Həsən şahı simvolizə edir. Amma qəm yeməyə dəyməz, bu sağlam, təzə-tər bənövşəyi pöhrələr onun uşaqlarına, nəvə-nəticələrinə, davamçılılarına işarədir. Bu ardıcılar bənövşəyi rəngin çalarlarıdır. Böyük dövlət xadimi, yenilməz cahangir Uzun Həsən ömrünün çiçəklənən vaxtında, əlli beş yaşında gözlərini əbədi yumdu. Amma onun bənövşəyi pöhrələri bu dövlətin yükünü öz çiyinlərində hələ çox daşıyacaqdılar və zaman-zaman anlayacaqdılar ki: “Dünya tarixi azadlığı anlamağın tərqəqisindən ibarətdir”.